

Juan Cabello

Vámosatya, református templom

A keletelt szentélyű templom a település központjában, közvetlenül a főút mentén áll (1. kép). Téglalap alaprajzú hajójához egyenes záródású, négyzetes és alacsonyabb szentély csatlakozik. A döntően törtkőből falazott épületet műemléki palával fedett meredek nyeregtető zárja. A templom sarkait faragott kváderekből építették, kivéve a hajó északkeleti sarkát, amelynek csak felső, falkorona alatti része készült kváderből. Főpárkányának formájára a hajó és a szentély sarkainak rövid, holker tagozatos, faragott konzoljai utalnak. A szentély lábazati párkányát felül ferde síkra faragott kvádersor zárja, amely a hajó magasabbban kiképzett lábazatáról hiányzik. Itt a lábazatot valokollal kiképzett ferde rézsű zárja. A szentély keleti és déli falának tengelyében egy-egy keskeny, csúcsíves záró-

dású, kifelé-befelé rézsűs kávájú, váll fölött tölcséres kiképzésű ablak van. A nyílásokban hornyolt, karéjban végződő kőkeretet helyeztek el. A keleti ablak váll fölötti káváin vörös színű, kváderes festés látható (2. kép). A hajó déli homlokzatát két ablaknyílás töri át, melyek közül a keletiben az előzőekkel megegyező profilírozású kőkeret van – annak csupán felső, karéjos lezárása hiányzik. A nyugati, keskenyebb ablak homlokzati síkra helyezett kőkerete élszedett. A fal délkeleti részén még egy körablakot láthatunk. A két ablak között alakították ki a templom bejáratát. A lábazat síkjáig előreugró és egyenesen záródó előépítmény tengelyének nyílásában egy élszedett és kőgyámos szemöldökkel záródó kőkeretet helyeztek el. Fülkéjének belső lezárása lapos csúcsív.

1. A helyreállított templom déli homlokzata

2. A szentély keleti ablaknyílása

A nyugati fal tengelyében még egy kőkeretes bejárati kapu van. A lábazat síkjáig előreugró, timpanonnal lezárt előépítmény kapujának azonban csupán élszedett szárkövei maradtak meg, váll fölötti szegmensíves lezárása téglavakolat. A timpanon fölött – a tengelytől kissé délre – egy körablak látható, míg az ormfal alsó részén egy nagyméretű, sárga alapozáson vörös színű rozettát festettek. Az északi hajófal keleti felét egy szegmensívvel záródó ablaknyílás töri át. A fal északnyugati felső negyedében egy törtkőbe vésett kereszt látható. A szentély északkeleti végén lezárt lábazat, továbbá a hajó északkeleti sarkán, az armírozásnál megszakadó keskeny falcsorbázat az egykori sekrestye (keleti, illetve nyugati) falbekötésének helyét jelöli ki. A homlokzati falakat halvány sárgásfehérre színezték, vékony, kanálhátas vakolattal fedték.

A fatáblás, 1769-es évszámmal datált, síkmennyezetes hajót a szentélytől csúcsíves – a váll fölött élszedéssel díszített – diadalív választja el.

A szentélyt élszedésből indított, egyszer hornyolt, széles orrtagos kőbordás boltozat fedi, címerpajzsos zárókövén a Gutkeled nemzetség címere látható (3. kép). A bordaindításokat egyszerű visszavágással oldották meg. Ez alól kivételt jelent a délkeleti, amely stilizált fejét ábrázol (4. kép). Az északi falban egy élszedett – fülkének átalakított – kőkeretes sekrestyeajtó van, amelynek hátfalán ornamentális festés látható. Tőle északra helyezték el a körte alakú tagozatok közrefogta pálcákból álló, kőből faragott csúcsíves szentségtartó fülkét (5. kép). A déli falban egy lapos szegmenssel záródó – hátfalán szintén ornamentális festéssel díszített – ülőfülkét alakítottak ki. Kétségtelen, hogy a csak néhány helyen bemutatott ornamentális kifestések az ismert analógiák alapján az 1640-es évek első felére datálhatók.¹ Az oldalfalakat egységesen fehérre meszelt vakolat takarja.

A templom mai állapotát az 1978. évi kutatás, majd az azt követő, végül 1980-ban befejeződött helyreállítás során nyerte el.² 1971-ben feltárták a befalazott pasztofóriumot és az ülőfülkét, továbbá több ponton is rábukkantak a rossz állapotban lévő falkép-maradványokra. Ugyancsak megtalálták a déli kaput, amelynek kibontására végül is nem került sor. A hajó délnyugati, lapos szegmensíves, valamint nagyméretű barokk ablakának vizsgálatakor ugyan észlelték a korábbi középkori nyílásokra utaló nyomokat, azonban azok téves értelmezése elhibázott rekonstrukciós kísérletet eredményezett. A középkori nyílás nyugati, falfára helyezett, élszedett szárkövének alsó elemét, valamint könyöklőjének indítását in situ találták meg, viszont nem vették észre, hogy a szárkő másik darabját és magát a könyöklőt is a barokk ablak kialakításakor másodlagosan

3. A szentély boltozatának Gutkeled-címeres záróköve

használták fel. A nyugati kaput is megvizsgálták, amelynek helyén lévő középkori szárköveit feltárták, hiányzó szemöldökkövet vízszintesen képzelték el. Az 1976-as kőrestaurátori terv a fenti eredmények figyelembevételével készült el.³ A helyszínen derült ki, hogy a hajó délnyugati ablakához

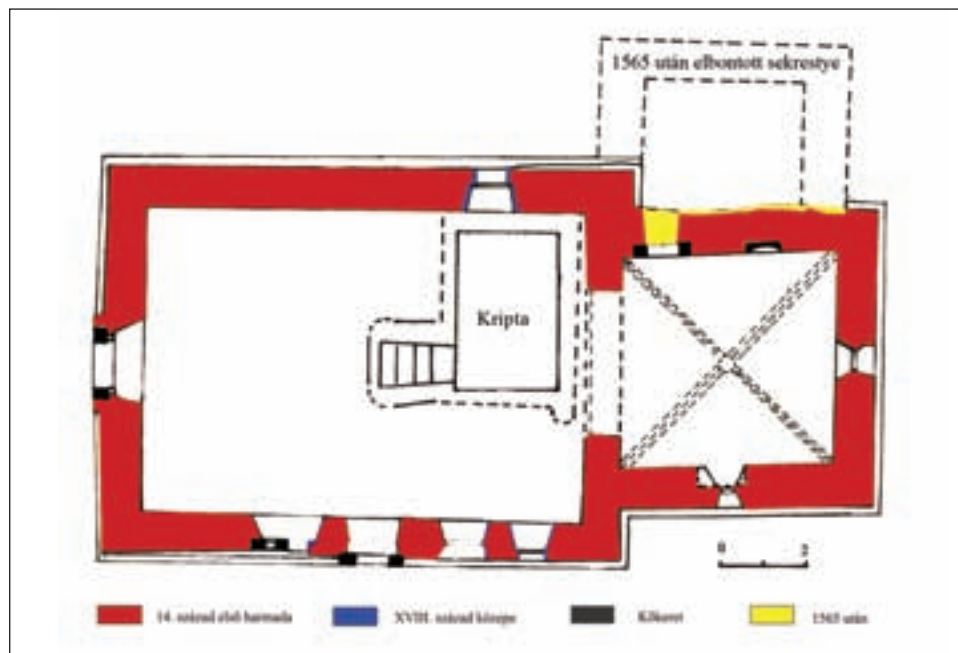

4. A boltozat stilizált fejes konzolja

5. A szentély északi falában elhelyezett szentségtartó fülke

legyártott keret egyszerűen nem fért be a középkori falszövetbe. Ugyanezzel az akadállyal szembesültek az egyáltalán nem vizsgált délkeleti ablak esetén is. Ráadásul a műkőkeret elhelyezésekor kiderült, hogy itt eredetileg a délnyugatitól eltérő szerkezetű, nevezetesen egy kifelé-befelé rézsús kávájú, hornyolt profilú kőkeretes ablak volt. Mindezek után a templom kutatása, illetve helyreállítása félbeszakadt – folytatására majd csak két év múlva került sor.

6. Kutatási alaprajz

Az 1978. évi kutatás nemcsak a fent említett hibákat korrigálta, hanem a teljes épületre is kiterjedt. A templom nagyrészt kőből épült, téglát csupán a nyílásáthidalóknál, a szentély déli falának középső részén, a falak felső, falkorona alatti szakaszain kiegyenlítő sorként, a hajó lábázatának felső lezárásánál, továbbá a szentély boltozati mezőinek építéséhez használtak (6. kép).

A kutatás során a hajó délnyugati ablaknyílásából eltávolították a műkő részleteket, az utólagosan felhasznált könyöklőt, a nyugati szárkövet pedig az eredeti helyén megtartott és letört (nyugati) könyöklő darabhoz illesztették (7. kép). Mivel a könyöklő keleti vége megmaradt, a középkori ablak szélessége így könnyen meghatározható volt (8. kép). Tekintettel arra, hogy áthidalóját a XVIII. század közepén elbontották, az ablak pontos magasságát és annak kőzáradékát sem ismerjük.⁴ Az ablaktól nyugatra feltárt, íves áthidalójáról megállapítható volt, hogy itt eredetileg egy kifelé-befelé részsűs kávájú – vélhetően kőkeret nélküli – ablaknyílást terveztek, amely azonban valamilyen oknál fogva soha sem valósult meg (9. kép).⁵ A délkeleti, kifelé-befelé részsűs kávájú ablak nyugati szárköveinek néhány darabja eredeti helyén került elő, két köelemet azonban az 1971. évi kutatás bontott ki ismeretlen helyről.⁶ A barokk és a középkori ablaktól nyugatra itt is előkerült egy, a megvalósult középkori ablaktól független, a szárkő vállmagasságában megszakadó csúcsíves áthidaló nyugati fele, amely bizonyosan egy ugyancsak soha nem működő, elfalazott nyíláshoz tartozott.⁷ A hajó délkeleti felén egy befelé tölcseres – a középkoriaknál vastagabb téglából kifalazott, egyértelműen utólagosan, történetesen a XVIII. század közepén kiképzett – körablak került elő.⁸ A szentély ablakainak 1976 után készült stukkó kiegészítéseit eltávolítva kiderült, hogy csupán a száruk alsó része és a karéjos mérmű készült kőből. A köelemek közötti részt téglákkal pótolták, azokat faragással igazították a szárkövek profiljához (10. kép).

A hajó déli falának tengelyében, a két ablak között került elő a középkori kapu (11. kép). Befalazásából kerültek elő élszedett szárkövei, valamint konzolos záródásának nyugati eleme is, amelyek tökéletesen illeszkedtek a kibontott fészkek hátoldalához (12. kép). Küszöbköve eredeti helyén maradt meg. A lábázat fölött, a téglafalon, a 80 cm széles nyílás két oldalánál egy függőleges irányú, összefüggő csorbázat mutatkozott, amely 340 cm-es magasságban vízszintesen szakadt meg. A fenti nyomok kétségkívül arra utaltak, hogy a kőkeretes kaput eredetileg a lábázat síkjában felfalazott téglapítmény keretezte.⁹

A nyugati kapu – a lábázat külső síkjában elhelyezett élszedett szárkövei a helyükön maradtak, ám szemöldököve hiányzik – szegmensíves tégláthidalója utólagosnak bizonyult. A nyílás fölötti téglafalon feltárt és a szárkövek vállától indított középkori vakolat egy timpanon szélét

7. A hajó délnyugati ablakának elhibázott rekonstrukciós kísérlete (1978)

rajzolta ki. A timpanonmezőben megfigyelt számos lefaragott téglá pedig egyértelműen jelezte, hogy eredetileg a lábázat külső síkjáig ugrott előre (13. kép). A küszöbkő előtti lépcsőről kiderült, hogy egy másodlagosan felhasznált reneszánsz tagozatos szárkőelem, amely minden bizonnyal a XVI. század végén elpusztult közeli várból származik.¹⁰ A teljes egészében középkori homlokzati fal

8. A hajó délnyugati ablaknyílása és az eredeti helyére visszahelyezett kőkerete (1978)

9. A hajó délnyugati ablakának építkezés közben módosított kávája (1978)

oromfalának határán kialakított körablak eredetinek bizonyult, annak csak téglából formázott karóját törték ki.¹¹

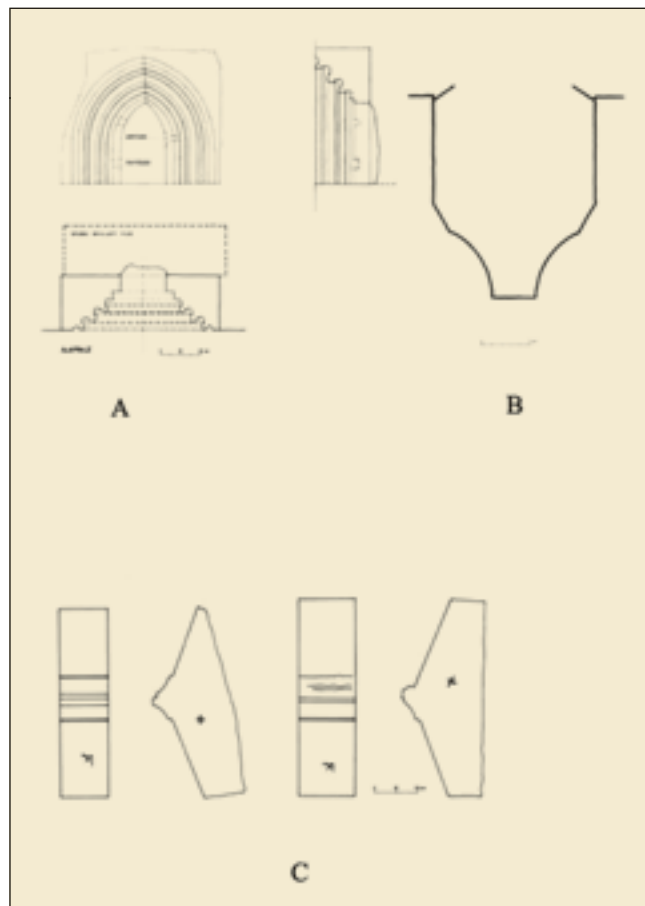
A hajó északi falának nagyméretű, szegmensíves ablaknyílása utólagos kialakítású – a két déli hajóablakhoz hasonlóan –, alighanem az 1766. évi építkezéshez köthető. A szentély északi falához kapcsolódó, valamikor 1566 után elbontott sekrestyének kiterjedését az alapozási árkok, a hajó északkeleti sarkán feltárt és felül a kvádereknel záródó falcsorbázat, valamint a lábázat északkeleti vége határozta meg. A sekrestyeajtó külső szélességét megállapítani nem lehetett és a sekrestye keleti falának csorbázata sem maradt meg, mivel a szentélyfal külső oldalát jelentős mértékben átépítették.¹² A szentély, a sekrestye és a hajó alapozása és felmenő falai egymással kötésben épültek.

A templombelsőben tulajdonképpen már 1971-ben előkerült minden addig vakolattal takart, befalazott építészeti részlet, amelyek teljes kibontásától akkor érthetetlen módon eltekintettek. Az 1978. évi kutatási munkák végül is a nyugati kapu belső kávéinak vizsgálatára, valamint az

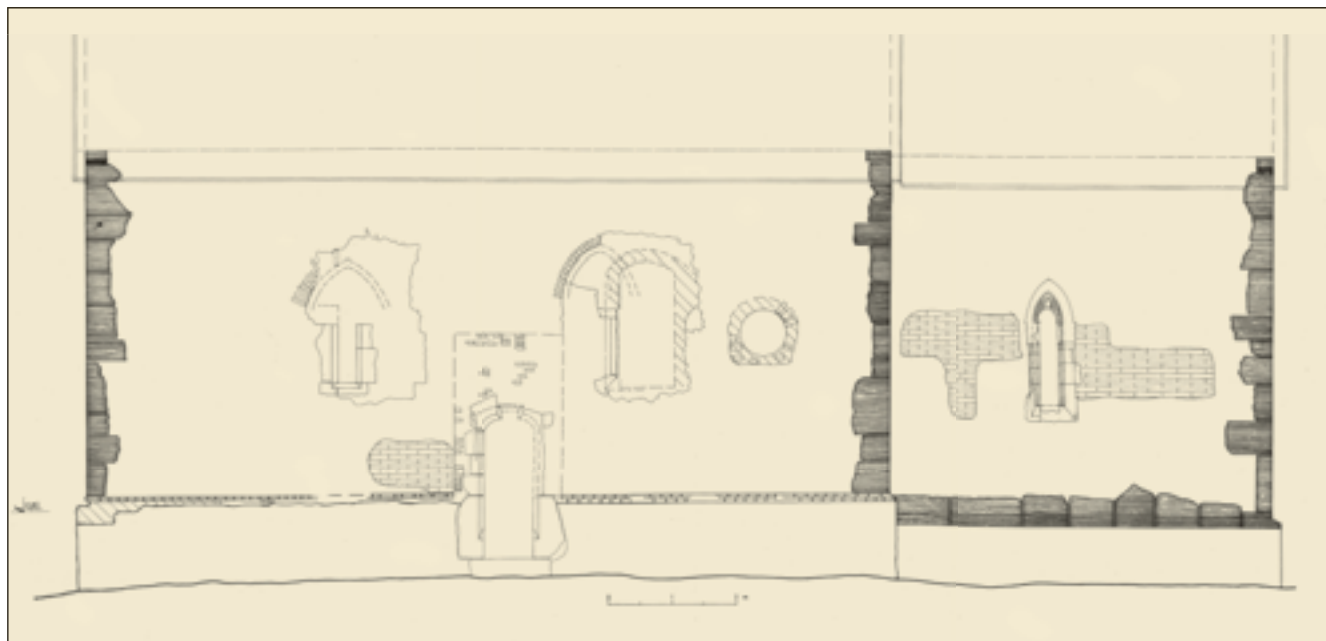
1766-ban megszüntetett déli kapu és a két középkori ablaknyílás belső, továbbá a még 1640 előtt fülkének átalakított – majd ugyancsak 1766-ban teljesen elfalazott – sekrestyeajtó és a szentély szegmensíves déli falfülkét kitöltő befalazásainak eltávolítására korlátozódott.¹³ A félig kibontott, bizonyosan 1565 után eltakart pasztofórium letisztítására is ekkor került sor. A szentélyben, közvetlenül a XVII–XVIII. századi törmelék alól, előkerült a téglából falazott középkori oltár maradványa, viszont a középkori padlóból semmi nem maradt meg.

A templom külső homlokzati falait a középkorban szürkés-sárga meszelésű, kanálhátas vakolattal fedték, míg belső oldalfalait fehérre meszelt, ugyancsak kanálhátas technikával felvitt vakolattal takarták.

Atya, amely személynévből képzett helynév,¹⁴ 1289-ben tűnik föl először egy oklevélben. Ekkor a nagyváradi káptalan előtt a Gutkeled nembeli Farkas-ágból származó Pál fiai, Lőrinc és Detre fiai Atyát (*Athas*) kettéosztották.¹⁵ Péter nevű papja 1321-ben tanúként jelent meg a borsóvai főesperes előtt.¹⁶ 1334 első felében a falu papját már Benedeknek hívták, aki a pápai tizedjegyzék szerint – közösen a szernyei pappal – 13 garast fizetett.¹⁷ 1341-ben

10. A. a szentségtartó fülke felmérési rajza B. a szentély boltozati kőbordája C. a hajó délkeleti ablaknyílásának sárkó elemei

11. A déli homlokzat kutatási felmérése

a váradi káptalan előtt az atyai Farkas ágbeli Salamon fia János fiai – többek között Guti Ország Mihály azonos nevű nagyapja – Atya fele részét a szintén Gutkeled nembeli Tibáknak adta el. Ebben az oklevélben említik meg először a falu Szent György mártír tiszteletére szentelt templomát.¹⁸ Egy 1388-ban keltezett oklevél a település révét említi meg, 1399-ben pedig vámjáról értesülhünk.¹⁹ A falu egészen 1412-ig a Farkas, valamint a Tiba ágból származó Guti és Guti Ország, illetve az Atyai, valamint a Gacsályi család birtokában maradt, amikor is az Uporiak szereztek itt birtokrészt.²⁰ 1437-ben a Baksa nembeli Csapi Jánost iktatták be Atya bizonyos részeibe.²¹ A XIV. század végén és a XV. század elején tovább csökkent a Gutkeled nembeli családok atyai birtoklása.²² 1520-ban az Atyai család fiágon kihalt birtokainak felét a leányági leszármazottak örökölték meg,²³ majd 1539-ben Büdi Mihály vásárolta meg a Rozsályi Kunok atyai birtokainak egy részét.²⁴ 1565 körül a templom a reformátusoké lett.

A falu birtoklástörténetének fényében nem kétséges, hogy a templomot a Gutkeled nemzetség Farkas ágának tagjai építették föl, mégpedig 1289 után, de még 1334 előtt. Ugyanis az 1289. évi családi osztozkodás alkalmával a templomot még nem említették meg a tartozékok között²⁵ – az majd csak egy 1341. évi oklevélben szerepel először.²⁶ Mivel azonban 1321-ben már volt a falunak papja,²⁷ nem zárható ki, hogy a Szent György tiszteletére emelt templom – már a pápai tizedjegyzék 1334. évi adata előtt – akár már az első időpontban is állhatott. Az épületen észlelt építési szabálytalanságok ellenére a kutatás azt is tisztázta, hogy a templomot egyetlen építési periódusban

építették föl. A szentély és a hajó lábazatának különbözősége, a déli hajófalán feltárt, de soha sem működő – a megvalósult középkori és a falszövevettel biztosan egykorú ablakoknál korábbi – két nyílás, valamint a szentély ablakainak menet közbeni emelése kétségkívül egy építés közbeni változtatás nyomaként voltak értékelhetők.

Az 1981. évi tanulmány szerzői, egyúttal a templom kutatói azt a következtetést vonták le, hogy az alig 30–40 év alatt megépült Csarodát,²⁸ Márokpapit,²⁹ Lónyát³⁰ és

12. A hajó déli kapunyílásába visszahelyezett sarkkövek (1978)

13. A nyugati kapu timpanonjának lenyomata (1978)

JEGYZETEK:

- ¹ 1978-ban a bemutatottaknál több helyen is előkerült festéstörödékek, amelyeket azonban 1980-ban visszatakartak. Hasonló motívumok vannak többek között az ófehértói, a nyírmihálydi és a csarodai templomban. Véleményük szerint az 1642-es évszámmal jelzett csarodai kifestéshez áll legközelebb.
- ² A templom kutatását Juan Cabello, Feld István, Lukács Zsuzsa és Simon Zoltán végezték, az építészeti terveket Komjáthy Attila és Hoppe László készítették. CABELLO–LUKÁCS 1981. 103–135.; LUKÁCS–CABELLO–FELD 1980. 75–83.; ERDEI 1981. 48–51.; HOPPE 1986. 161–175.
- ³ Erre ld.: Pikler István dokumentációját. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: D 25893; HORVÁTH T. 1978. 6–8.; LUKÁCS–CABELLO–FELD 1980. 75–83.
- ⁴ Az ablak szélessége 30 cm, magassága 170–190 cm között lehet. Habár a rekonstruált ablak záródása csúcsíves, nem zárható ki, hogy egykoron vízszintes szemöldökű volt.
- ⁵ CABELLO–LUKÁCS 1981. 120–121. A téglafelületeken vakolásra vagy meszelésre utaló nyomok nem voltak felfedezhetők – azon csupán a zsaluzat nyomai látszódtak.
- ⁶ A kőelemeken lévő kőfaragójegyekkel azonosak vannak a hajó délnyugati sarkának armírozásán.
- ⁷ CABELLO–LUKÁCS 1981. 123. Mindkét középkori ablaknál ugyanazt a falazóhabarcsot használták, mint a meg nem valósult nyílásoknál.
- ⁸ Az ablak 1766-ban készült. CABELLO–LUKÁCS 1981. 132.
- ⁹ Uo., 120.
- ¹⁰ CABELLO–SIMON 2007. 30–33.
- ¹¹ Uo., 118.
- ¹² Uo., 117. A sekrestyének csupán alapozási árka került elő.
- ¹³ Uo., 127.
- ¹⁴ MEZŐ–NÉMETH 1972. 134.
- ¹⁵ ÁUO IX.: 505–506.: No 364.; KARÁCSONYI 1900/1902. II.: 72. – KARÁCSONYI 1995. 523.; GYÖRFFY 1963. 528.
- ¹⁶ ZICHY OKM. I.: 197.: No 228.

Vámosatyát – és utólag ide sorolhatjuk Nagybéány (Великая Бегань), továbbá Técső (Тячів) szintén kőbordás boltozattal fedett szentélyű templomát is³¹ – egy ’műhely’, vagy egymással szoros kapcsolatban álló mesteremberek építették.³² A fenti megállapítás alapjául az alaprajzi elrendezésen túl a szentélyek kőbordás keresztboltozata szolgált.³³ Annak ellenére, hogy ma már igen csak túlzottnak tűnik a kőművesmesterek műhelybe való besorolása, nem kétséges, hogy a kőbordás boltozat megépítéséhez szükséges tudásuk azonos szakmai hagyományokra támaszkodott, amelyhez azonban – amint azt az említett templomok részleteiben tapasztalható, hangsúlyosan eltérő építészeti megoldások alkalmazása is sejteti – aligha kellett egymást feltétlenül személyesen ismerniük.³⁴ Mindazonáltal figyelemreméltónak tűnik, hogy az említett templomok szinte kivétel nélkül a tiszántúli területen állnak³⁵ – a szentélyek boltozatainak kőbordás megoldását talán a kőbányák közelsége is magyarázhatja.

A képek forrása: Mudrák Attila (1–5), Forster Központ, Tervtár (Juan Cabello–Feld István–Lukács Zsuzsa: A vámosatyai református templom kutatása. Kutatási dokumentáció. 1978. [7–9,12,13], ltsz.: 37.831., 37.835 [10], ltsz.: 37.882 [11], Juan Cabello [6]).

¹⁷ MON. VAT. I./1.: 330.

¹⁸ KARÁCSONYI 1900/1902. II.: 74., 87. – KARÁCSONYI 1995. 525., 538.

¹⁹ ZsO I. 83.: No 835.; ZICHY OKM. IV.: 378.: No 323.; LEHOCZKY 1881/1882. III.: 29. Vámos jelzőjét a szatmári Atya községtől való megkülönböztetés végett kapta. MEZŐ–NÉMETH 1972. 134.

²⁰ CSÁNKI I.: 427.; FÜGEDI 1970. 49.

²¹ CSÁNKI I.: 421.

²² 1476-ban a Gacsályiak adták el részüket a szintén Gutkeled nembeli Rozsályi Kunoknak, 1487-ben pedig a Gutti Országok zálogosították el itteni birtokaikat. In. CSÁNKI I.: 422., 426.; LEHOCZKY 1881/1882. III.: 29.

²³ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 30.

²⁴ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 30.; MOL, Lelesz Stat. B-587., Lelesz Proth. VII. 108. (1539).

²⁵ ÁUO IX.: 505–506.: No 364.; KARÁCSONYI 1900/1902. II.: 72. – KARÁCSONYI 1995. 523.; GYÖRFFY 1963. 528.

²⁶ KARÁCSONYI 1900/1902. II.: 74., 87. – KARÁCSONYI 1995. 525., 538.

²⁷ ZICHY OKM. I.: 197.: 228.

²⁸ XIII. század második fele. MMT XI.: 184. (Entz Géza)

²⁹ Márokpapira ld.: Simon Zoltán tanulmányát jelen kötetben.

³⁰ A templom kutatói építését a XIII. század második felére helyezték. BARTOS–FÜLÖP 2004a. 342.

³¹ *Műemlékek a Kárpátok* 2010. 91., 95; XIII. század vége, XIV. század eleje. MMT X.: 422., alaprajza: 423.

³² CABELLO–LUKÁCS 1981. 133.

³³ Uo., 133. A szerzők nem vették figyelembe, hogy a csarodai templom a hajó nyugati terébe vont toronnyal épült.

³⁴ Az eltérésekre ld.: GERE 2000. 183–185.

³⁵ A Tiszán inneni területen az ebben a korszakban épült templomok közül az egyetlen kivételt a Szabolcs megyei Vásárosnamény 1937-ben elbontott – kőbordás boltozattal fedett szentélyű – temploma képviseli. MMT X.: 422., alaprajza: 423.